

– об'єкти правовідносин);

4) право, обов'язок і відповідальність суб'єктів правовідносин при здійсненні інформаційних процесів.¹⁵

Серед прикладів об'єктів інформаційних правовідносин названий автор вважає за можливе назвати документовану інформацію, інформаційні продукти і послуги; виключні права; елементи інформаційної безпеки; інформаційні технології та засоби їх забезпечення; інші об'єкти в інформаційній сфері.

Останній підхід близький до розробок Р.О.Халфіної, яка дослідила структуру правовідношення як кінцевої реалізації правової норми, як єдність правової форми і матеріального змісту, прийшла до висновку про наявність таких елементів структури:

1) учасники правовідношення. Їх правовий статус здійснює істотний вплив на виникнення і розвиток правовідношення, його характер;

2) права і обов'язки, їх взаємозв'язок;

3) реальна поведінка учасників правовідношення у співвідношенні з правами і обов'язками.

Вказані елементи структури, на її думку, притаманні усім правовідносинам. Разом з тим, багато правовідносин пов'язані з певними об'єктами, предметами зовнішнього світу, продуктами духовної творчості.¹⁶

Підводячи підсумок, можна зробити висновки про те, що концепція інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині України лише формується, ґрунтуючись переважно на концепціях, розроблених правовими доктринами інших країн, зокрема російській. Національна концепція може бути вироблена лише в результаті врахування теоретичних розробок у напрямках розуміння самого поняття інформаційних правовідносин, їх класифікації, визначення їх видів та їхньої структури.

Перспективними, з огляду на зазначене, можна вважати дослідження суб'єктного, об'єктного складу інформаційних правовідносин, прав та обов'язків суб'єктів інформаційних правовідносин в значному обсязі літературних джерел для з'ясування повною мірою концепції інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині.

¹⁵ Копилов В.А. Информационное право: Учебник. – М., Юристь, 2003.– С. 131 – 132.

¹⁶ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит., 1974. – С.211.

*Жополь Ю.О.,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету
управління та права, кандидат
історичних наук, доцент*

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: СТАН, ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Серед чинників суспільного життя, які суттєво гальмують рух нашої країни до стандартів демократичної, правової держави, особливе місце займає правовий нігілізм.

Правове безкультур'я, яке процвітає в суспільстві, набуло широкомасштабних розмірів:

від сфери повсякденних відносин між людьми до діяльності вищих законодавчих органів держави, від центрального управлінського апарату до його низових ланок. Це небезпечне соціальне явище, що може стати серйозною перешкодою на шляху соціально-економічних та державно-правових реформ. В силу цього теоретичне дослідження усього комплексу проблем, пов'язаних з правовим нігілізмом, набуває особливого наукового і практико-політичного значення.

Разом з тим потрібно констатувати, що науковий пошук з цієї проблеми йде достатньо повільно і навіть в спеціалізованих наукових виданнях, як вітчизняних, так і в зарубіжних практично відсутні публікації з цього питання. Немає також монографічних робіт з цієї тематики.

Наявність окремих розділів або параграфів щодо правового нігілізму в контексті більш широкоформатної проблематики правової культури в окремих підручниках, головним чином, з теорії держави та права фактично і обмежує наявну базу напрацьованих правознавців в цій сфері наукового знання¹. Цей стан наукової розробки проблем правового нігілізму потрібно констатувати як вкрай незадовільний, що вимагає його активізації.

Науковий аналіз будь-якого явища потребує, перш за все, з'ясування самого його змісту і на цій основі формування поняття щодо об'єкта, що вивчається.

Більшість авторів, досліджуючи поняття і зміст правового нігілізму, розглядають його як антипод правової культури. Причому йдеться головним чином про таку складову частину правової культури, як її прояв на рівні суспільної свідомості кожного окремого індивіда і відповідно до цього його поведінки в певних життєвих ситуаціях. Виходячи з того, що правова культура саме в такому її прояві – це знання, розуміння права і поважання права, яке проявляється в усвідомленому виконанні його приписів, правовий нігілізм трактують як тип правосвідомості, який заперечує соціальну і особисту цінність права, вважає його недосконалим (найменш досконалим) способом регулювання суспільних відносин².

Концентрованим виразом саме такого розуміння правового нігілізму є його поняття, що міститься в довідковій літературі. Наприклад, у довіднику під назвою “Юридична термінологія” наголошується: “Правовий нігілізм – крайній прояв правового невігластва, відкидання або ігнорування права, юридичних норм, загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій, крайній прояв правового безкультур'я”³.

Не заперечуючи можливість такого розуміння правового нігілізму, зазначимо, що воно є дещо вузьким. Для з'ясування змісту правового нігілізму у всіх його формах і проявах доцільно поставити питання таким чином: що саме відкидається суспільством, в якому утвердився правовий нігілізм? Мова може йти як мінімум про 3 нігілізми: легістський, коли панує негативне ставлення до чинного законодавства і розповсюджені навички протиправної поведінки, коли люди діють не відповідно до правових норм, а керуючись міркуваннями доцільності, під впливом того негативного середовища, в якому вони опинилися; соціологічний, коли люди вважають, що реально існуючий правопорядок (котрий далеко не завжди відповідає приписам законів) є неправильним і несправедливим; і, нарешті, власне правовий нігілізм, коли свобода та рівність усіх учасників соціального спілкування не

¹ Див.: Загальна теорія держави та права / За ред. В.В. Копейчикова.- К., 1997.- С. 140-148; Скакун О.Ф. Теорія государства и права.- Харьков, 2000.-С. 526-529; Мухаев Р.Т. Теорія государства и права: Учебник для вузов.- М., 2002.-С. 412-413.

² Див.: Мухаев В.Т. Теорія государства и права: Учебник для вузов.- М., 2002.-С. 413; Тупанов В.А. Правовой нигилизм в историко-правовом ракурсе // Государство и право.-1993.-№ 8.; Трофимова З.В. Теорія держави та права: Навч. посібник.-Донецьк, 2004.-С. 153.

³ Юридична термінологія: Довідник.-К., 1998.-С. 121.

сприймаються масовою свідомістю як базові цінності і основні принципи законодавчого регулювання, відсутні бажання та навички будувати відносини на їх основі.

В цій своїй “тримірності” правовий нігілізм представляє собою теорію та практику заперечення права як позитивно-ціннісного явища.⁴

Правовий нігілізм різноманітний у своїх конкретних проявах та формах – від байдужого ставлення до ролі та значення права до його повного ігнорування і заперечення. При чому, як підкреслюють науковці, правовий нігілізм – це завжди і державний нігілізм, оскільки заперечення права включає в себе і заперечення держави як правової організації публічної влади.⁵

Визначимо найбільш гострі та очевидні прояви правового нігілізму.

Перш за все, це прямі умисні порушення деяких законів та інших нормативно-правових актів. Вони складають великий масив кримінально караних діянь, а також цивільних, адміністративних та дисциплінарних правопорушень. Корисливі кримінальні злочини – найбільш небезпечний вид правового нігілізму, що завдає велику шкоду суспільству – фізичну, матеріальну та моральну.

Закони відверто та цинічно порушуються. Криміногенна ситуація в державі оцінюється не інакше як за допомогою слів “розгул”, “обвал”, “беспредел”. Кожного тижня в Україні реєструється в середньому 300 тяжких та особливо тяжких злочинів, з них більшість вбивств⁶. Але необхідно пам’ятати, що число виявлених злочинів – це тільки їх незначна частина, оскільки значною залишається злочинність латентна.

Злочинність набула організованого характеру з домінуванням жорстких насильницьких форм. Сталося її зрощування з корумпованою частиною державного апарату, що є класичною ознакою мафії. Законами нехтують грубо і дуже часто така поведінка залишається без покарання. Представники злочинно-мафіозних структур починають наступ на саму державу, претендуючи на владу.

Широкого розповсюдження набуло масове невиконання та недотримання юридичних приписів, коли суб’єкти суспільних відносин, включаючи навіть посадових осіб та державні органи, які мають бути зразком правомірної поведінки, часто не співвідносять свої дії з вимогами правових норм, прагнуть жити та діяти за “своїми правилами”. Головним з цих правил є: “Роби так, як треба. Не знаєш, як треба, роби так, як вимагає закон”. Ця формула – прояв крайнього цинізму, неповаги до законів, до правил цивілізованого спілкування.

Разом з тим невиконання законів – ознака безсилля влади, її неспроможності гарантувати стандарти життєдіяльності в межах правового поля. Ще в 16 ст. видатний представник політико-правової думки Нікколо Мак’явеллі пов’язував непорушність законів зі станом, що забезпечує суспільну безпеку і спокій народу. “Коли народ побачить – писав він – що ніхто, ні при яких обставинах не порушує даних йому законів, він дуже скоро почне жити життям спокійним і задоволеним”⁷.

Існуюча соціальна практика у багатьох своїх проявах є свідченням того, що закони ігнорують, з ними не рахуються. Фактично ця практика – своєрідний соціальний бойкот, обструкція чинного законодавства, коли закон стає достатньо умовним поняттям. В такій поведінці проявляється деформованість правосвідомості суб’єктів суспільних відносин,

⁴ Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций. – 2-е изд., доп.-СПб, 2003.- С. 414.

⁵ Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства.-М., 2000.-С. 275.

⁶ Тригубенко Г. Борьба зі злочинністю як засіб подолання правового нігілізму// Право України.-2002.-№ 3.-С. 127.

⁷ Нікколо Мак’явеллі. Флорентійська хроніка. Державець./ Пер. з іт. А. Перепада. – К., 1998. – С. 421.

відсутність у них поняття соціальної відповідальності. Причому, йдеться про відсутність у значної частини громадян почуття особистої причетності до стану законності та правопорядку в державі, розуміння того, що загальний правопорядок – це правомірна поведінка кожного.

Значна частина населення сприймає право як таке, що відповідає інтересам владних структур і головним чином як примусову і навіть каральну форму впливу на поведінку людей. Навіть серед керівників вищого рангу не подолане ототожнення владно-авторитарних, вольових методів управління з правовими. В свідомості людей стало поширеним сприйняття права як будь-якого рішення властей, хоча не рідко це рішення є актом свавілля, або проявом підміни законності міркуваннями політичної, ідеологічної чи прагматичної доцільності. В подібній ситуації вирішального значення набуває не право, а суб'єктивний розсуд, коли під видом інтересів народу дбають про особистий або груповий інтерес політиків та чиновників.

Доцільність – це вихід на неправове поле діяльності, прагнення реалізувати свої інтереси поза конституційними рамками, коли політична логіка бере верх над юридичною. Міркування доцільності при прийнятті рішень край небезпечні, оскільки вони не мають кордонів.

У широких верств населення судження про закони, їх корисність, доцільність та ефективність частіше за все складаються у зв'язку з оцінкою їх реалізації владними структурами і, перш за все, правоохоронними органами. Як свідчить практика і підтверджують результати соціологічних досліджень, робота державно-владних структур, системи правоохоронних органів, рівень компетентності та професійної правосвідомості значної частини осіб, шл працюють у них, не відповідає сучасним умовам. Ситуація набула такого масштабу, що непрофесіоналізм і некомпетентність частини посадових осіб розглядається як фактор, що може стати загрозою самому інституту державності.

В середовищі працівників правоохоронних органів правовий нігілізм – це спрямованість на особистий розсуд при розгляді юридичних справ, орієнтація не на вимоги законів, а позицію керівника. Має місце повага до посади, а не до закону, бажання догодити керівнику, а не готовність діяти відповідно до вимог законів.

Як показують соціологічні дослідження, співробітники органів внутрішніх справ у своїй службовій діяльності керуються переважно “вказівками керівництва”, “оперативною обстановкою”. Лише менш як половина опитаних (46,9 %) відзначили, що при вирішенні службових справ вони керуються вимогами законів⁸.

Формою прояву правового нігілізму є також прийняття суперечливих, паралельних і нерідко взаємовиключних нормативних актів, що ніби нейтралізують один одного, якщо не сказати руйнують. Не виключена до кінця практика, коли підзаконні акти стають “надзаконними”. Юридичні норми законів та підзаконних актів не стикуються, погано синхронізовані. Одночасно практика регулювання суспільних відносин свідчить, що існує значний їхній пласт, не упорядкований правом. Прогалини в праві створюють правову плутанину, а спроба діяти за аналогією закону чи аналогією права гальмується непрофесіоналізмом та некомпетентністю суб'єктів правозастосовчої діяльності.

В цих умовах, з урахуванням надзвичайного динамізму умов суспільного життя, набуває надзвичайного значення проблема підвищення культури правотворчості. Цю проблему загострює такий негативний факт, як нерозуміння або небажання зрозуміти тими, хто безпосередньо причетний до цієї сфери діяльності, того, що законотворча діяльність вимагає знання теорії правотворчості, методології цієї справи, застосування обов'язкових

⁸ Борщева Е.В. Правосознание как фактор формирования правового государства. Автореферат канд. дис. – Мн., 2000. – С. 14.

правил юридичної техніки. Саме в силу цього ВРУ до цієї пори не прийняла Закон України “Про нормативно-правові акти”, який визначає теоретико-методологічні засади і прийоми законотворчості.

Неприпустимо низькою на сьогоднішній день є культура правозастосування, яка може бути кваліфікована як один з проявів правового нігілізму. На критичний стан правозастосування на пострадянському просторі звертається увага як вітчизняних, так і зарубіжних вчених⁹. Особливо це стосується практики здійснення судочинства. Судова і слідча практика дає численні приклади порушень, котрі свідчать не стільки про незнання закону слідчими, прокурорами, судьями, скільки про неповагу до нього, про впевненість в безпокараність, байдужість до долі людини. Неналежа права захищеність, нерідко – беззахисність особи підриває її віру в закон, в здатність держави захистити людину від протиправних посягань, забезпечити правопорядок у суспільстві.

В літературі звертається увага на те, що “невіра у право і закон нерідко досягає такого ступеня, що людина відмовляється від реалізації своїх законних інтересів, аби не мати справи з правом”¹⁰. Значна частина громадян, що піддалися злочинним посяганням, пов’язаним з посяганням на їх життя, честь, гідність, житло, майно не звертаються в правоохоронні органи, так як не вірять в їх здатність захистити людину. Не подолане негативне ставлення до суду пересічного громадянина, який бачить в суді лише установу, що позбавляє свободи.

Як правильно вказують окремі автори, “людина перестає поважати право, так як не бачить в ньому надійного гаранта та опори”¹¹. Визнання та закріплення в Конституції основних права та свобод, якщо воно не супроводжується адекватними заходами їх зміцнення та практичного втілення в життя, надає їм декларативного характеру, породжує подвійні стандарти. У зв’язку з цим часто має місце підміна норм Конституції політичною або практичною доцільністю.

Правовий нігілізм – це і розповсюджена практика невиконання рішень судів, особливо що стосується захисту майнових прав громадян, найчастіше – виплати заборгованості по заробітній платі. Статистика свідчить, що більше половини подібних рішень залишаються невиконаними. Безсилля права не може породити позитивного ставлення до нього.

Однією із форм правового нігілізму є неузгодженість дій представницьких та виконавчих органів державної влади на всіх її рівнях. Нерідко ця неузгодженість переростає в конфронтацію представницьких та виконавчих органів влади. Історія незалежної України дає немало прикладів такої неузгодженості та конфронтації гілок державної влади. Крім суто суб’єктивного фактора (амбіції, міркування престижу, суперництво лідерів, честолюбність керівників), ця ситуація значною мірою зумовлена недосконалістю самого механізму розподілу державної влади, відсутністю належної системи стримань та противаг в цьому механізмі. Протистояння гілок влади має наслідком кволість самої влади та права.

Як прояви правового нігілізму можна розглядати нестабільність національного законодавства, часті, нерідко безсистемні та хаотичні зміни до нього, невміння чи небажання спрогнозувати можливі негативні наслідки законів, що приймаються. Фактично відсутня кваліфікована правова експертиза нових актів. Дуже часто це призводить до того, що закони та підзаконні акти в процесі їх реалізації дають результат, протилежний від того, на який розраховував законодавець.

⁹ Див.: Правовая культура в России на рубеже столетий (обзор Всероссийской научно-теоретической конференции) // Государство и право. – 2001. - № 10. – С. 108.

¹⁰ Туманов В.А. О правовом нигилизме // Советское государство и право. – 1989. - № 16.-С. 20.

¹¹ Тригубенко Г. Боротьба зі злочинністю як засіб подолання правового нігілізму// Право України. – 2002. - № 3. – С. 127.

Нарешті, можна визначити теоретичну форму правового нігілізму, що походить від деяких нових та старих постулатів. Право трактувалося, нерідко трактується і зараз в утилітарно-прагматичному значенні – тільки як засіб, інструмент, спосіб оформлення політичних рішень, а не як самостійна історична, соціальна та культурна цінність. “Подібна інтерпретація не могла сформувати, зазначає визначний російський теоретик держави та права Матузов М.І., в суспільній свідомості дійсно ціннісного ставлення до права, навпаки, засвоювалася думка про другорядну роль цього інституту. Головне – економіка, політика та ідеологія, а не якісь там правові цінності”¹². При такому підході фактично заперечувався той факт, що право, будучи об’єктивно обумовленим соціальним буттям (економікою, політикою, ідеологією, культурою) разом з тим є відносно самостійним інститутом суспільного життя, який має власну, загальнолюдську, соціальну, інструментальну цінність.

Такі найбільш типові на сьогодні форми виразу та основні сфери розповсюдження правового нігілізму. Можна назвати й інші його прояви та модифікації: правотворчі імпровізації, неповага до суду, розбалансованість правової системи, зневіра громадян в можливість побудови демократичної правової держави, неефективність управлінської діяльності, перетенція повноважень і юрисдикції різних державних органів та органів місцевого самоврядування.

Глибоке коріння правового нігілізму – в багатовікових традиціях всевладдя деспотичних правителів (від царів до більшовиків) і безправ’я народу.

Відомий дореволюційний вчений України Б.О. Кістяковський у своїй статті “На захист права” (1909 р.) писав: “Притупленість правосвідомості російської інтелігенції і відсутність інтересу до правових ідей є результатом застарілого зла – відсутність будь-якого правового порядку в повсякденному житті руського народу”¹³.

Вільно чи не вільно сприяли правовому нігілізму й ідеї, що домінували в суспільній думці Росії кінця XIX- початку XX століть. Суспільна думка Росії цього часу заперечувала право з самих різних причин: “в ім’я самодержавця або анархії, в ім’я Христа або Маркса, в ім’я вищих духовних цінностей або матеріальної рівності. Ні в одній країні світу не було стільки ідеологічних течій, відзначених печаткою антиюридизму або в кращому випадку байдужістю до права”¹⁴.

Представники консервативного крила суспільної думки, так звані слов’янофіли, вважали, що в Росії притаманно будувати своє життя на началах моральних та релігійних, в той же час як Захід віддає перевагу праву. Як відзначає Е.Г. Баландіна, “для руських філософів характерне підпорядкування правових норм якійсь моральній правді. Російським ідеалом суспільних відносин є сімейні, засновані на взаємній довірі”¹⁵.

Для одного з ідеологів слов’янофілів В.С. Соловйова відсутність розвинутої правосвідомості в Росії обертається вищою правдою. Дійсне добро лежить в площині моралі, а не права; виховання совісті більш ефективне, ніж байдуже слідування закону. “Гріхом” держави є не відсутність законів чи їх невиконання, а їх невідповідність народному ідеалу добра та справедливості.

Слов’янофіли заперечували саму постановку питання про правові гарантії свободи особи проти свавілля властей. “Гарантія не потрібна. Гарантія є зло”, – стверджував К.С. Аксаков¹⁶.

¹² Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны одной медали// Правоведение.-1994.-№ 2.-С. 3-16.

¹³ Кістяковський Б.А. В защиту права// Вехи. Сборник статей и русской интеллигенции.-М., 1990.-С. 106.

¹⁴ Туманов В.А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе// Государство и право.-1993.-№ 8.-С. 69.

¹⁵ Див.: Правовая культура в России на рубеже столетий (Обзор Всероссийской научно-теоретической конференции)// Государство и право.-2001.-№ 10.-С. 107.

¹⁶ Цит. по Кістяковський Б.А. Вказ. праця.-С. 107.

Звернемось тепер до представників лівого крила суспільної думки. Навіть такий критик царизму, як О.І. Герцен трактував відсутність правових норм в суспільному житті Росії, як щось позитивне, як перевагу Росії перед Заходом в русі до майбутнього справедливого устрою. Саме тому осуд існуючого порядку не супроводжується в нього належною оцінкою позитивної ролі і потенціалу права.

Не сприяв розвитку правосвідомості суспільства в плані підвищення престижу права і крайній радикалізм представників революційних демократів в особі народників, соціал-революціонерів (есерів) та соціал-демократів (більшовиків). Ідеологія і практика вказаних напрямків невисоко оцінювала потенціал і можливості права. Все, що було пов'язано з правом, цікавило їх головним чином в тій мірі, в якій це сприяло або навпаки заважало революційним настановам.

Ідеологом своєрідного підходу до права, що отримав назву “антиправовий нігілізм” був всесвітньо відомий російський письменник Л.М. Толстой, чий погляд суттєво впливали на умонастрій сучасників. Всі його висловлювання стосовно права, законів, юридичної науки вкрай негативні. Наприкінці свого життя Л.М. Толстой в “Листі до студента про право” назвав право “гідкою оманю”. Закон і совість для письменника – поняття альтернативні і навіть полярні, жити треба не по закону, а по совісті.

Таким чином, в дореволюційній Росії на ідеологічному рівні (не кажучи вже про повсякденну свідомість) зусиллями відомих представників громадської та суспільно-політичної думки був сформований негативний стереотип щодо сприйняття права. В їх працях право асоціюється тільки з насиллям, з державним примусом, з свавіллям влади. Право в цьому випадку набуває суто негативного змісту, а його несприйняття проголошується природним і морально необхідним.

Те, що реальне, історично діюче право може давати привід до такого роду висновків, достатньо очевидне. Але також достатньо очевидно, що екстраполювати на цій підставі висновки про конкретно-історичні форми права як про суспільне зло на все право в цілому – зовсім не справедливо.

В подальшому, в умовах диктатури пролетаріату на чолі з комуністичною партією, на зміну дореволюційному правовому нігілізму прийшов якісно новий варіант правового нігілізму – комуністичний нігілізм щодо держави та права як надбудовочних явищ експлуататорського суспільства. Радянський період історії свідчить про надзвичайно широкий діапазон проявів правового нігілізму – від підміни правосвідомості революційною свідомістю мас і делегування функцій судочинства так званим трійкам в перші роки радянської історії до заперечення ідеї правової держави і домінування принципу політичної та ідеологічної доцільності протягом наступних десятиліть комуністичного правління.

Зберігають і навіть посилюють живильне середовище правового нігілізму і соціально-економічні перетворення, що мають місце в суспільстві: приватизація державного майна, яка за своїм реальним змістом набула ознак “прихватизації”, масове безробіття, падіння рівня життя абсолютної більшості населення. Державна власність, яка створювалася зусиллями та напруженою працею декількох поколінь громадян, за безцінь стала надбанням олігархічних кланів. Причому зовні все це було згідно з законом, тобто пограбування народу йшло, спираючись на потенціал та можливості права. Саме кримінальне походження власності представників великого бізнесу спонукає їх до представництва у парламенті для того, щоб через інститут депутатської недоторканності захистити себе від можливих переслідувань.

В умовах тотального зубожіння абсолютної більшості громадян в кризовій ситуації

сьогоднішнього дня люди все частіше вчиняють не відповідно до правових та моральних норм, а під впливом того негативного середовища, в якому вони опинилися¹⁷. Як це не прикро, але для багатьох громадян, які так звані реформами поставлені в ситуацію виживання, злочинність стала нормальною реакцією нормальної людини на ненормальні умови життя. Відчай, відсутність засобів для існування дуже часто штовхають людей на правопорушення.

В масову свідомість впроваджується антиправова залежність: вигідніше ігнорувати вимоги законів – не вигідно жити по закону. На рівні суспільної свідомості невиконання норм права не викликає осуду. Наприклад, несплата податків в очах більшості не є злочином тому, що податковий тягар є надмірним і руйнує стимул для зайняття підприємницькою діяльністю.

Негативний вплив має і той факт, що технологія влади, як і раніше, значною мірою базується на примусі, де, як правило, сильна роль суб'єктивізму, особливо це стосується влади судової. Хоча за останнє десятиліття в кримінальному судочинстві мають місце позитивні зміни (конституційно закріплені найважливіші процесуальні норми, ревізовано законодавство), ці позитивні моменти не можуть затіяти суттєві недоліки практики здійснення правосуддя.

Не надає авторитету судовій владі і переконання значної частини громадян в тому, що будь-яку справу у суді можна вирішити на користь тих, у кого є гроші або впливові знайомі. Прояви корумпованості та хабарництва у судійському корпусі набули такого характеру, що втрачається віра у об'єктивність та неупередженість судового рішення.

На рівні державно-владних структур зберігається переважно директивне управління, а не управління за допомогою законодавства. Функціонування політико-правової системи значною мірою ґрунтується на командно-адміністративних методах. Політика придушення особистості, заборони, що не мають під собою правового підґрунтя, розуміння і тлумачення офіційними властями права лише як засобу досягнення політичних цілей привели до панування у суспільній свідомості нігілістичного сприйняття права, формування його негативного образу.

Таким чином, сучасне українське суспільство, що перебуває у кризовому стані, сприяє відтворенню правового нігілізму. Свавільля чиновництва, слабка керованість суспільними процесами, безробіття, соціальна незахищеність більшості населення обумовлюють масове недотримання законів, прийняття взаємовиключних нормативно-правових актів.

Правовий нігілізм – продукт соціального середовища, реально існуючих суспільних відносин, він обумовлений багатьма причинами. Тому формування правової культури на шляхах подолання явищ правового нігілізму неможливе, якщо для немає об'єктивних підстав. На думку Н.Н. Вопленка, “взагалі не зовсім коректно говорити про цілеспрямоване підвищення правової культури, оскільки це природний процес, котрий неможливо формувати кавалерійським наскоком; мова має йти скоріше про заходи щодо створення для нього необхідних умов”¹⁸. В переліку передумов подолання правового нігілізму називають такі:

- у сфері загальнодержавної стратегії спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, напрацювання єдиної правової політики, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів всіма державними органами;

- у сфері правотворчості – професійна законодавча діяльність, розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів;

- у сфері правозастосування – ліцензування юридичних професій, розвиток судової системи, забезпечення прямої дії норм Конституції, проведення практичних семінарів для

¹⁷ Див.: Правовая культура в России на рубеже столетий (Обзор Всероссийской научно-теоретической конференции) // Государство и право. – 2001. - № 10. – С. 107.

¹⁸ Там само. - с. 109

працівників державних органів, створення консультативних рад при юридичних відомствах;

- у сфері юридичного виховання – популяризація правових знань (у тому числі через засоби масової інформації), пробудження інтересу до правових знань і забезпечення їх доступності, використання рольових ігор і практичних ситуацій, застосування методів реклами, розвиток сімейного правового виховання;

- у сфері юридичної науки та юридичної освіти – подальший розвиток наукових досліджень у галузі правової культури, подолання розриву між наукою і практикою, підвищення ефективності вищої юридичної освіти, введення юридичних дисциплін в неюридичних вузах і загальноосвітніх установах;

- у сфері громадянського суспільства і особистої ініціативи – розвиток системи громадських організацій, активне відстоювання особистістю своїх прав, боротьба з будь-якими проявами беззаконня і свавілля.

Тільки на шляху такого системного підходу до вирішення проблеми можна створити об'єктивні підстави для подолання явищ правового нігілізму.

Стаття рекомендована до друку кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права (протокол № 3 від 21 жовтня 2004 року)

*Омельчук І.А.,
аспірант Львівського
національного університету
імені Івана Франка*

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

Радикальні зміни вітчизняного правового буття значною мірою відобразилися на розумінні права, законності, правопорядку, правотворчої і правозастосовчої діяльності, юридичної культури, прав і свобод людини та громадянина. В такій ситуації особливо зростає роль правосвідомості як важливого нормативно–організуючого та стабілізуючого фактора. Про визнання важливості правосвідомості свідчить той факт, що ця проблема є однією з центральних, ключових в юридичній науці.

Питанню правосвідомості присвячені багаточисельні монографії, кандидатські та докторські дисертації, публікації в періодичних виданнях. Цілком очевидним є той факт, що в межах однієї статті неможливо здійснити аналіз всієї літератури з цього питання. Тому в роботі автор зосередить увагу тільки на розгляді ключових періодів дослідження правосвідомості. В історії вивчення правосвідомості можна виділити наступні періоди¹: 1) імперський, 2) радянський, 3) сучасний.

Імперський період дослідження правосвідомості отримав свою назву в зв'язку з тим, що він припадає на кінець XIX–поч. XX ст., тобто на період існування Російської імперії. Правосвідомість, її місце і роль в житті суспільства досліджувалася такими відомими

¹ В основі поділу знаходиться критерій корінних соціально-економічних, політичних, правових змін в житті нашого соціуму, а також в юридичній науці.